

PSICHOLOGINĖS EKSPERTIZĖS FUNKCIJOS

Prof. habil. dr. Viktoras Justickis

Lietuvos teisės universitetas, Socialinio darbo fakultetas, Psichologijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 370 675 44296
Elektroninis paštas justickv@takas.lt

Prof. dr. Gintautas Valickas

Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas, Bendrosios psichologijos katedra
Didlaukio 47, 2057 Vilnius
Telefonas 2 675 254
Elektroninis paštas gintautas.valickas@fsf.vu.lt

Pateikta 2003 m. liepos 1 d.

Parengta spausdinti 2003 m. rugsėjo 30 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto kriminalistikos katedros vedėjas profesorius dr. **Hendryk Malevski** ir šio fakulteto Mokesčių teisės katedros vedėjas dr. **Algirdas Miškinis***

S a n t r a u k a

Straipsnyje analizuojamos pagrindinės psichologinės ekspertizės funkcijos. Jos suprantamos kaip aukštesnio lygio tikslai, kurių siekiama vykdant konkrečius uždavinius. Išskiriamos trys pagrindinės psichologinės ekspertizės funkcijos: asmens sugebėjimų tyrimas, visapusiškas asmenybės pažinimas, būsimo elgesio numatymas. Straipsnyje pagrindžiamas teiginys, kad svarbiausius įvairių psichologinių ekspertizių skirtumus lemia ekspertizės funkcijos (o ne konkretūs uždaviniai). Atskleidžiama, kad ypač svarbus yra ekspertizių, suponuojančių asmens konkretaus sugebėjimo psichologinį tyrimą, ir ekspertizių, kurioms atlikti reikalingas visapusiškas asmenybės tyrimas, skirtumas. Pagrindžiama mintis, kad vienu ir kitu atveju taikomi gana skirtingi tyrimo metodai, eksperto išvados formulavimo būdai. Skiriasi ir šių ekspertizių reikšmė ikiteisminio ir teismo tyrimo metu bei jų vaidmuo priimant teismo sprendimą.

Įžanga

Psichologinės ekspertizės paskirtis, ypatumai ir jos teisinis statusas

Kaip ir bet kuri ekspertizė, psichologinė ekspertizė skiriama tada, kai ikiteisminio tyrimo arba teismo metu prireikia specialiųjų žinių. Psichologinės ekspertizės atveju tai įvairaus pobūdžio psichologijos žinios. Pavyzdžiui, teisėjas nagrinėdamas bylą gali susidurti su itin sudėtingais, nestandartiniais žmonių tarpusavio santykiais, ypatingais kaltinamojo asmenybės bruožais, jam gali kilti abejonių dėl kaltinamojo sugebėjimo suprasti savo nusikalstamų veiksmų prasmę ir pan. Visais šiais atvejais aiškiausiai nepakanka kasdieninių buitinių psichologijos žinių ir norint priimti teisingą sprendimą byloje reikia specialiųjų, t. y. profesionalaus psichologo žinių.

Teisės šaltiniai, nustatantys psichologijos eksperto teisinį statusą, yra tie patys kaip ir kitų ekspertizių atvejais. Tai atitinkamos baudžiamojo, civilinio ir administracinio proceso nuostatos bei Teismo ekspertizės įstatymas [11; 12; 13; 17].

Tačiau psichologinės teismo ekspertizės atlikimas turi ir nemažai savų ypatumų. Be to, atsiranda nemažai problemų siekiant atriboti ją nuo psichiatrinės ir narkologinės ekspertizės bei patikslinti jų santykį. Dėl šios priežasties parengti specialūs teisiniai aktai, reglamentuojantys psichologinės ekspertizės taikymą.

Iš jų svarbiausias yra Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. 712 „Dėl teismo psichiatrinės, narkologinės ir psichologinės ekspertizės organizavimo bei atlikimo tvarkos patvirtinimo“ [7].¹

Šiuo aktu organizuoti psichologinę ekspertizę pavedama Valstybinei teismo psichiatrijos ir narkologijos tarnybai prie Sveikatos apsaugos ministerijos. Jis nustato ir svarbiausius šios ekspertizės uždavinius:

1. Atsižvelgiant į individualius psichologinius ir amžiaus ypatumus, nustatyti kaltinamųjų, liudytojų arba nukentėjusiųjų gebėjimą suprasti bylos aplinkybes ir teikti parodymus;
2. Atsižvelgiant į individualius psichologinius ypatumus, nustatyti nukentėjusiųjų gebėjimą suprasti su jais atliktų veiksmų pobūdį, prasmę ir galimybę pasipriešinti;
3. Atsižvelgiant į psichofizinės raidos ypatumus, nustatyti nepilnamečių gebėjimą visiškai suvokti savo veiksmus ir juos valdyti;
4. Nustatyti individualius psichologinius tiriamojo ypatumus ar būseną, galėjusius turėti įtakos jo elgesiui (pvz., fiziologinio afekto būseną, psichologinę būseną priešmirtiniu laikotarpiu ir pan.).

Kaip atskira ekspertizės atmaina nustatoma „kompleksinė ekspertizė“. Ją psichologas atlieka kartu su psichiatru ir/arba narkologu. Jos metu „kompleksiškai nustatomi tiriamojo psichikos sutrikimai, psichologiniai ypatumai ir somatiniai neurologiniai sutrikimai, galintys turėti reikšmės bylai, iš kurių taip pat galima spręsti, ar asmuo pakaltinamas ir veiksnus. Kompleksinės ekspertizės metu nustatoma liudytojų ir nukentėjusiųjų psichinė, psichologinė ir somatinė neurologinė būklė, jų gebėjimas atkurti turinčias reikšmės bylai aplinkybes tais atvejais, kai tardymo ir teismo institucijoms kyla abejonių dėl nurodytųjų asmenų psichikos visavertiškumo“ [7].

Kaip matome, šis norminis aktas gana savitai nustato psichologinės ekspertizės uždavinius. Viena vertus, nurodomi trys specifiniai, gana siaurai apibrėžti atvejai, kai skirtina psichologinė ekspertizė. Tai liudytojų ir nukentėjusiųjų sugebėjimas duoti parodymus, nukentėjusiųjų sugebėjimas pasipriešinti, individualių būsenų, turinčių reikšmės bylai, nustatymas. Tačiau paskui pateikiamas ir ketvirtas atvejis, faktiškai reiškiantis „ir visais kitais atvejais“ („4. nustatyti individualius psichologinius tiriamojo ypatumus ar būseną, galėjusius turėti įtakos jo elgesiui“). Turint omenyje, kad bet kokiam individo elgesiui turi įtakos individualūs jo psichologijos ypatumai ar būsenos, tai reiškia, kad psichologinę ekspertizę galima skirti visais atvejais.

Toks „išradingas“ norminio akto formulavimas paverčia jį savotišku psichologiniu testu teisėjui arba kitam pareigūnui, galinčiam skirti šią ekspertizę. Atsargus teisėjas skirs ją tik aiškiai nustatytais pirmais trimis atvejais. Drąsesnis – visais atvejais, kai tik mano esant reikalinga.

Aišku, tai tik lemia nevienodą teisės taikymą. Visiškai vienodais atvejais vieni teisėjai taikys specialiąsias psichologijos žinias, kiti apsiribos buitinės psichologijos žiniomis. Suprantama, kad tai savo ruožtu sukels ir teismo sprendimų esant visiškai vienodoms situacijoms įvairovę.

Iš tikrųjų net ir išmintingiausias įstatymų leidėjas negali iš anksto numatyti visų atvejų, kai gali prireikti specialiųjų psichologijos žinių. Todėl būtų teisinga, kaip ir daugelio kitų ekspertizių atveju, tiesiog palikti pačiam teisėjui spręsti, ar jam reikia šių žinių, ir leisti jam skirti psichologinę ekspertizę visais atvejais, kai (pagal minėtą ketvirtąjį uždavinį) reikia „nustatyti

---

¹ Reikia pažymėti, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė apribojo šio nutarimo galiojimo laiką iki 2003 m. gegužės 1 d. ir pavedė Sveikatos apsaugos ministerijai iki to laiko parengti ir patvirtinti naujus teismo ekspertizių darymo Valstybinėje teismo psichiatrijos ir narkologijos tarnyboje nuostatus (Valstybės žinios, 2003). Tačiau iki birželio 1 d. šių nuostatų projektas dar nebuvo parengtas ir patvirtintas.

individualius psichologinius tiriamojo ypatumus ar būseną, galėjusius turėti įtakos jo elgesiui“ ir kai tiems ypatumams ir būsenoms nustatyti reikia specialiųjų psichologijos žinių.

Psichologinės ekspertizės funkcijos

Ko gero sunku surasti kokį nors asmenybės bruožą arba būseną, kuri nagrinėjant vieną ar kitą bylą negalėtų tapti teismo susidomėjimo objektu. Dėl to psichologijos ekspertui gali būti užduodami kuo įvairiausi klausimai. Šių klausimų pobūdis priklauso nuo teismų praktikos bei psichologinės ekspertizės išsivystymo konkrečioje šalyje. Galima sakyti, kad plačiausiai psichologinės ekspertizės yra taikomos bendrosios teisės šalyse (prie jų priskiriama Didžioji Britanija, JAV ir daugelis kitų šalių, kuriose kalbama angliškai), čia teisminis ginčų nagrinėjimas yra rungtyniškas. Pavyzdžiui, kaip pažymi kai kurie autoriai, JAV psichologai atlieka teismo ekspertizės žymiai dažniau ir daug įvairesniais klausimais negu daugumos kitų šalių psichologai [2].

Istoriškai teismų bendradarbiavimas su psichologais plėtojosi labai pamažu. Dažniausiai jis prasidėdavo kviečiant psichologą dalyvauti psichiatrinėse ekspertizėse (ypač nustatant asmens nepakaltinamumą). Tačiau vis plačiau taikant psichologijos žinias psichologijos ekspertui teismo užduodamų klausimų vis daugėja, jie apima vis naujus atvejus, tiesiogiai nesusijusius su psichiatrija. Kartu peržengiamos ir baudžiamosios teisės ribos. Vis dažniau ši ekspertizė skiriama civilinėse, administracinėse bylose. Paprastai kuo daugiau skiriama psichologinių ekspertizių, kuo įvairesnis jų pobūdis, tuo lengviau teismas „atranda“ naujų jam svarbių klausimų, į kuriuos gali atsakyti psichologijos ekspertas. Šalyse, kuriose psichologinė ekspertizė buvo pradėta taikyti anksčiau, ekspertui užduodami tokie klausimai, kurių mūsų teismas kol kas dar neužduoda (pvz., ar galėjo suimamas žmogus tinkamai suprasti jam perskaitytas teises, ar žmogus atsisakęs advokato pagalbos sugebėjo pakankamai įvertinti šio savo sprendimo padarinius ir pan.). Tai, kad tokių klausimų teisėjui neužduoda Lietuvos teisme, toli gražu nereiškia, kad jie jam nėra svarbūs. Tiesiog psichologinės ekspertizės taikymas nepasiekė tokio lygmens.

Tačiau padėtis greitai keičiasi. Psichologinė ekspertizė yra dinamiškas, greitai besivystantis reiškinys, ir psichologai yra kviečiami atlikti ekspertizės vis įvairesniais atvejais [2; 5; 6]. Todėl galima tikėtis, kad tos psichologinės ekspertizės, kurios šiuo metu mūsų šalyje kol kas nėra atliekamos, artimiausiu metu bus skiriamos.

Taigi uždavinių, kuriuos sprendžia ar gali spręsti psichologinė ekspertizė, yra labai daug, ir ekspertizės gali būti labai įvairios. Tačiau įvairėjant šiems uždaviniams vis aktualiau tampa juos grupuoti ir išskirti globalesnius ypatingos reikšmės uždavinius. Tokius globalius uždavinius vadinsime psichologinės ekspertizės funkcijomis.

Išskirti šias funkcijas yra svarbi ir kartu nelengva užduotis. Tai būtų tokios funkcijos, nuo kurių labai priklausytų atliekamos ekspertizės pobūdis, jos reikšmė, taikymo ypatumai.

Šiame straipsnyje norėtumėme pasiūlyti psichologinių ekspertizių funkcijų sistemą. Psichologinės ekspertizės funkcijas išskyrėme remdamiesi keliais aspektais:

- Klausimų, pateikiamų ekspertui įvairiausių psichologinių ekspertizių metu, apibendrinimu;
- Įvairiausių psichologinių ekspertizių, atliekamų mūsų šalyje ir užsienyje, ypatumų apibendrinimu;
- Psichologinių ekspertizių išvadų panaudojimo byloje ypatumais.

Nagrinėdami įvairiausias Lietuvoje ir užsienyje atliktas ekspertizės siekėme išskirti tokias jų funkcijas (globalius uždavinius), nuo kurių priklauso ir klausimo ekspertui formulavimas, ir ekspertizės atlikimas, ir eksperto išvados panaudojimas.

Remiantis visais šiais momentais buvo išskirtos trys pagrindinės psichologinių ekspertizių funkcijos:

- 1) Asmens sugebėjimų tyrimas;
- 2) Bendras asmenybės tyrimas;
- 3) Individo būsimo elgesio prognozavimas.

Pirmuoju atveju tiek paskyrusio ekspertizę pareigūno, tiek eksperto dėmesio centre yra vienas, neretai labai siauras asmenybės bruožas, būtent – sugebėjimas kažką padaryti. Antruoju atveju tiek pareigūnas, tiek psichologas siekia kuo visapusiškiau suprasti asmenybę. Šiuo atveju vyksta platus, daugiašalis asmenybės tyrimas. Pagaliau trečiuoju atveju teisėtvarkos pareigūną domina tiriamojo elgesio prognozė – ekspertizė turi nustatyti, kaip elgsis individas ateityje, padarys ar nepadarys naują nusižengimą ir pan.

Kiekviena psichologinė ekspertizė vienokiu ar kitokiu mastu vykdo kiekvieną iš šių funkcijų. Tačiau įvairiose ekspertizėse kiekvienos šių funkcijų „lyginamasis svoris“ gali būti gana įvairus. Vienos ekspertizės gali būti skirtos tirti asmens sugebėjimus, kitos – atlikti visapusišką asmenybės tyrimą ir pan.

Atsižvelgiant į tai visiškai skirsis ir ekspertui užduodami klausimai, ir ekspertizės išvadų pobūdis, ir, pagaliau, šių išvadų panaudojimas teismo nagrinėjimo metu.

a. Psichologinės ekspertizės, kurių pagrindinė funkcija – asmens sugebėjimų tyrimas

Psichologinių ekspertizių, kuriomis siekiama nustatyti individualius asmenybės sugebėjimus, gali būti labai daug ir įvairių [1; 3; 5; 8; 9; 14; 15; 16]:

- Liudytojo sugebėjimo duoti parodymus įvertinimas (sugebėjimas suvokti įvykius ir atkurti bylai reikšmingas aplinkybes);
- Kaltinamojo sugebėjimo dalyvauti teisme įvertinimas;
- Kaltinamojo sugebėjimo pripažinti arba nepripažinti savo kaltę įvertinimas;
- Asmenybės veiksnio įvertinimas civilinėse bylose (sugebėjimas savarankiškai gyventi bei tvarkyti savo reikalus);
- Sugebėjimo auklėti savo vaikus įvertinimas (sprendžiant dėl tėvystės–motinystės teisių atėmimo arba globos skyrimo esant skyryboms);
- Nepilnamečio emancipacijos įvertinimas (sugebėjimas savarankiškai tvarkyti savo reikalus);
- Nukentėjusiojo sugebėjimo dalyvauti teisme ir duoti parodymus įvertinimas;
- Nukentėjusiojo sugebėjimo pasipriešinti fiziniam arba psichiniam spaudimui sprendžiant bylą įvertinimas;
- Sugebėjimo pasipriešinti taikomai prievartai įtraukiant asmenį į prostituciją arba atimant jam priklausantį turtą įvertinimas ir pan.

Visais minėtais atvejais teismą domina vienas arba kitas asmens (teismo, liudytojo, nukentėjusiojo) sugebėjimas. Galutinis teismo sprendimas priklauso nuo atsakymo į klausimą, sugeba ar nesugeba asmuo susidoroti su tam tikra problema: kažką suprasti (vaikas liudytojas – suaugusiųjų veiksmus), kažkam pasipriešinti (daromam spaudimui), kažką atlikti (auklėti vaikus, tvarkyti savo reikalus). Šie sugebėjimai gali būti labai įvairūs. Neretai teismą domina labai siauras sugebėjimas. Pavyzdžiui, atsakant į klausimą, ar autoavarijos dalyvis galėjo sustabdyti transporto priemonę, gali būti svarbu nustatyti jo sugebėjimą greitai reaguoti tam tikroje situacijoje, t. y. jo reakcijos greitį. Lygiai taip pat tai gali būti sugebėjimas skaičiuoti, nustatant civilinį veiksnumą, aiškiai girdėti, vertinant liudininko parodymus ir pan.

Tačiau visais panašiais atvejais psichologijos eksperto vaidmuo iš esmės yra tas pats. Psichologui tenka:

Patikslinti ir psichologiškai ištirti problemą, su kuria susidūrė asmuo (kaltinamasis, nukentėjusysis arba civilinio ginčo šalis);

Išaiškinti, kokius reikalavimus asmeniui kelia minėtoji problema;

Nustatyti, kokius sugebėjimus turi turėti asmuo, kad galėtų susidoroti su iškilusia problema;

Nustatyti, ar asmuo turi tokius sugebėjimus.

b. Psichologinės ekspertizės, kurių pagrindinė funkcija – bendras asmenybės tyrimas.

Įstatymas reikalauja, kad įvertinant asmens kaltę būtų atsižvelgta į jo asmenybės ypatumus ir nusikaltimo padarymo aplinkybes. Šis reikalavimas yra labai reikšmingas. Teismas turi ne tik nustatyti patį teisės pažeidimo faktą, bet ir *suprasti*, kodėl ir kaip buvo įvykdytas nusikaltimas. Kitaip tariant, teismas turi suprasti vidinius nusikaltimo padarymo aspektus: nusikaltėlio motyvus, paskatinusius įvykdyti nusikaltimą, jo emocinius išgyvenimus, pastangas išvengti nusikaltimo, savo nusikalstamų veiksmų vertinimą ir pan. Jeigu teismui neaišku, kodėl buvo įvykdytas nusikaltimas, jeigu jis nesupranta nusikaltėlio vidinio pasaulio, jam paprasčiausiai bus sunku visapusiškai įvertinti asmens kaltę. Taigi šiuo atveju turi būti įvertinami ne atskiri asmenybės aspektai (pvz., vieni arba kiti sugebėjimai), o visa asmenybė.

Būtinybė suprasti ir įvertinti asmenybę gali atsirasti gana įvairiomis situacijomis:

- Kai proceso dalyvis (teisiamasis, nukentėjęsysis arba liudytojas) elgiasi keistai, nadekvačiai reaguoja į susiklosčiusią situaciją. Teisėjas tokiu atveju gali nesuprasti nei paties žmogaus, nei jo elgesio. Kartu jis suvokia, kad suprasti šį keistą elgesį galima tik žvelgiant į tai, kas atsitiko, „žmogaus akimis“.
- Kai tam tikras asmens poelgis labai prieštarauja jo įprastam elgesiui. Tarkime, teismas pernelyg nesistebi, jeigu žiaurų nusikaltimą padaro recidyvistas; bet nuostaba ir neaiškumo jausmas gali kilti tada, kai žiaurų nusikaltimą įvykdo nepriekaištingos reputacijos žmogus.
- Kai asmuo itin šiurkščiai pažeidžia įstatymą, kai nusikaltimas padaromas nepaisant labai griežtų įstatymo sankcijų, esant mažai bausmės išvengimo tikimybei (pvz., nužudymo atvejais, kai iš pat pradžių aišku, kad bus visiškai neįmanoma nusišalinti nusikaltimo).
- Kai kaltinamasis pasižymi kokiomis nors neįprastomis savybėmis. Pavyzdžiui, jis gali turėti tam tikrų psichikos sutrikimų. Šie sutrikimai gali būti ne tokie dideli, kad asmenį būtų galima pripažinti nepakaltinamu, tačiau jie daro gana didelį poveikį jo elgesiui. Teisėjas tiesiog neturi bendravimo su tokiais asmenimis patirties, jis nelabai įsivaizduoja, koks tai sutrikimas ir kokį poveikį jis gali padaryti elgesiui.
- Kai asmuo išgyvena išimtinės, ypatingas būsenas (neviltis, įsiūtis ir pan.), pakliūva į labai sudėtingas situacijas.

Visais minėtais atvejais svarbu adekvačiai suprasti, kad teismo ir psichologijos eksperto santykis visiškai kitoks, nei nustatant asmens sugebėjimus. Matėme, kad tiriant sugebėjimus, psichologas ekspertas gali nemažai lemti teismo sprendimą. Iš tikrųjų, jeigu psichologijos ekspertas priėjo išvadą, kad asmuo nesugeba daryti to, ko iš jo reikalauja įstatymas, tai teismo sprendimas jo atžvilgiu vargu ar gali būti kaltinimas. Teisėją čia labiausiai domina pati išvada – psichologo nustatytas tam tikro sugebėjimo buvimas arba trūkumas. Jeigu teisėjas pasitiki psichologo kvalifikacija, jį gali ir nelabai dominti, kaip nustatytas šis buvimas ar trūkumas.

Kitaip yra atliekant visapusišką asmenybės tyrimą. Čia psichologas tik padeda teisėjui geriau suprasti teisiamąjį, pažvelgti į situaciją „teisiamojo akimis“. Reikia pabrėžti, kad psichologo vaidmuo čia nėra išlaisvinti teisėją nuo būtinybės pačiam suprasti teisiamąjį, o, priešingai, padėti kuo giliau jį suprasti. Atsižvelgiant į tai yra formuluojami tipiški teismo klausimai psichologui: 1) Kokie yra nusikaltimo padarymo motyvai? 2) Kokie asmenybės bruožai padarė esminį poveikį kaltinamojo elgesiui nusikaltimo metu? 3) Kokį psichikos sutrikimą turi asmuo ir kokį poveikį jo elgesiui daro šis sutrikimas? 4) Kokią moralinę (psichologinę) žalą aukai padarė nusikaltimas? ir pan.

Nė į vieną iš minėtųjų klausimų negalima atsakyti giliai, visapusiškai nepažįstant asmens, jo nesuprantant.

Kokį poveikį teismo sprendimui daro visapusiškas kaltinamojo asmenybės pažinimas? Kaip rodo atliktų tyrimų rezultatai, teisėjo ir psichologo bendradarbiavimas, psichologo pastangos padėti teisėjui kuo geriau suprasti kaltinamojo asmenybę neretai sušvelnina jam skiriamą bausmę [15].

Tai gali įvykti dėl šių pagrindinių priežasčių. Pirma, labiau įsigilinus į nusikaltimo psichologines aplinkybes teisėjui lengviau įveikti fundamentalią atribucijos klaidą. Kaip žinoma, būtinė arba sveiko proto psichologija linkusi gerokai pervertinti asmenybės ir nepakankamai

įvertinti situacijos reikšmę aiškinant žmogaus elgesio ypatumus. Tuo tarpu kruopštus nusikaltimo tyrimas detaliau atskleidžia situacijos vaidmenį ir skatina teisėją manyti, kad teisiamasis yra kaltas mažiau, negu jam atrodė anksčiau.

Antra, teisėjo požiūrį į kaltinamąjį gali sušvelninti empatijos sužadinimas. Kuo teisėjas daugiau sužinos apie kitą žmogų, tuo lengviau galės įsijausti į jo padėtį, pažvelgti į aplinkinį pasaulį, kilusias problemas jo akimis. Tai, savo ruožtu, gali padėti tiksliau įvertinti kaltinamojo veiksmus ir skatinti didesnę atlidumą. Trečia, giliau susipažinus su kaltinamojo asmenybe ir realiau įsivaizduojant, kaip buvo padarytas nusikaltimas, gali sumažėti „atlygio troškimas“. Mat teisėjai neretai paskiria griežtesnę bausmę protestuodami prieš patį nusikaltimą ir nepakankamai įsigilindami į tai, kokia iš tikrųjų yra asmens kaltė, kokį poveikį jam padarys bausmė, ar ji pakeis padėtį ir pan. Tokią teisėjų reakciją dažniausiai nulemia tai, kad jie „mato nusikaltimą, bet nemato jį padariusio nusikaltėlio“ (pvz., stiprus pasipiktinimas slopina sugebėjimą ir norą suprasti, kaip viskas vyko iš tikrųjų).

c. Psichologinės ekspertizės, kurių pagrindinė funkcija – būsimo asmens elgesio prognozavimas

Priimant sprendimą teismui neretai tenka atsižvelgti į priemones, kurios bus taikomos teisiamajam. Daugeliu atvejų teisėjas skiria teisiamajam arba laisvės atėmimą, arba kitas su laisvės atėmimu nesusijusias priemones. Įstatymas suteikia teisėjui ir plačią nuožiūrą nustatant laisvės atėmimo bausmės trukmę. Ją skirdamas teisėjas turi vadovautis įstatymo numatytais tikslais. Tarp šių tikslų yra ir prevencinis – užkirsti kelią tolimesniems nusikaltimams, ir korekcinis – suformuoti pagarbą įstatymui. Taigi prieš priimant galutinį sprendimą teisėjui tenka numatyti, kokį poveikį turės viena arba kita bausmė. Tačiau šį laukiamą taikomų teisinių poveikio priemonių rezultatą bus galima įvertinti tik praėjus ilgesniam arba trumpesniam laikui. Kartais tenka nemažai laukti, kol bus galima nustatyti, ar taikyta poveikio priemonė iš tikrųjų turėjo realų poveikį. Pavyzdžiui, jeigu skyrybų byloje vadovaudamasis vaiko interesais teismas priėmė sprendimą, kad po skyrybų jam bus geriau gyventi su motina, gali prireikti keletu metų, kol paaiškės, ar šis sprendimas buvo teisingas, ar jis iš tikrųjų buvo palankus vaiko interesams.

Prognostinį sprendimą dažniausiai tenka priimti tada, kai nuteistasis lygtinai atleidžiamas nuo bausmės ar nuo likusios jos dalies atlikimo. Pavyzdžiui, LR BK 75 straipsnyje „Baudos, arešto ar laisvės atėmimo bausmės vykdymo atidėjimas“ pasakyta, kad „Bausmės vykdymas gali būti atidėtas, jeigu teismas nusprendžia, kad yra pakankamas pagrindas manyti, jog bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo“ [10]. Čia teisėjas turi nustatyti, kas įvyks arba neįvyks ateityje (bus ar nebus pasiekti bausmės tikslai). Tai su ateitimi susijęs – prognostinis sprendimas. Aišku, priimant prognostinį sprendimą teisėjui labai praverstų psichologo pagalba. Tarkime, teisėjas nuteisė lygtinai žmogų, kuris pirmą kartą padarė smurtinį nusikaltimą. Įvertinęs nusikaltimo aplinkybes ir teisiamojo asmenybę teisėjas priėjo išvadą, kad šis asmuo gali pasitaisyti be laisvės atėmimo. Teismo salėje žmogus buvo paleistas, tačiau praėjus kuriam laikui jis padarė kitą smurtinį nusikaltimą. Galima įsivaizduoti, kokia sunki atsakomybė tada užgula teisėjo pečius. Jam turėtų būti nemalonu, kad jis neparodė reikiamos įžvalgos ir „neperkando“ teisiamojo, kuris pasirodė esąs daug blogesnis negu teisėjas manė. Bet dar didesnę atsakomybę jis turėtų jausti dėl naujo nukentėjusiojo. Juk pastarasis nebūtų patyręs kančių ir sužalojimo, jeigu teisėjas būtų priėmęs griežtesnį sprendimą – paskirti teisiamajam laisvės atėmimą.

Atrodytų, teisėjas visada gali išvengti tokių klaidų skirdamas teisiamajam kuo griežtesnę bausmę. Tada niekas negalėtų jam prikišti, kad jis kažko nepadare. Bet tokiu atveju labai brangią kainą gali tekti mokėti visiems teisiamiesiems. Juk griežta bausmė būtų skiriama ir tiems asmenims, kuriems įstatymo keliami tikslai gali būti pasiekiami paprasčiau – be laisvės atėmimo. Svarbu ir tai, kad toks teisėjas nusižengtų įstatymui dar vienu aspektu. Kaip žinoma, remiantis nekaltumo prezumpcijos nuostatomis, bet kokia abejonė turi būti traktuojama kaltinamojo naudai. Jeigu konkrečiu atveju gali būti paskirta ir griežtesnė, ir švelnesnė bausmė, o teisėjas abejoja, kokią bausmę reikėtų skirti, jis turėtų pasirinkti švel-

nesnę. Tuo tarpu vengiantis atsakomybės teisėjas visada sieks skirti tik kuo griežtesnę bausmę.

Patekus į tokią prieštaringą situaciją teisėjui gali būti reikalingas psichologo patarimas, kuris padėtų priimti atsakingą prognostinį sprendimą. Teisėjas gali užduoti psichologui klausimus apie tai, ar konkrečiam asmeniui gali būti veiksmingos psichokorekcinės poveikio priemonės, kokius padarinius vaiko asmenybei turės tėvų skyrybos, kaip paveiks asmens tolimesnį gyvenimą reali laisvės atėmimo bausmė, ar išėjęs į laisvę nuteistasis bus pavojingas aplinkiniams ir pan. [4; 5; 15].

Kitų šalių patirtis rodo, kad panašiais atvejais teisėjai labai noriai skiria prognostines ekspertizes (tada jau psichologas perima atsakomybę už galimus klaidingos prognozės padarinius). Reikia pabrėžti, kad psichologijos eksperto nuomonė šioje situacijoje turi būti labai aiški. Atsakydamas į prognostinius teismo klausimus psichologas turėtų: 1) atkreipti teismo dėmesį į tokių prognozių problemišumą (kartais nėra lengva numatyti, kaip žmogus pasielgs po kelių dienų, o prognozuoti jo elgesį po kelių mėnesių arba metų gali būti itin sudėtinga); 2) pateikti teismui moksliniais tyrimais pagrįstą informaciją apie tai, su kokiais asmenybės bruožais gali būti susijęs nepageidautinas (pvz., smurtinis) elgesys; 3) pateikti teismui psichologinius duomenis, kurie gali būti naudingi svarstant prognostinį sprendimą; 4) visais atvejais, kai pateikti prognozes tampa problemiška, atsisakyti atlikti eksperto funkcijas.

Išvados

Psichologinės ekspertizės vis plačiau naudojamos ikiteisminio ir teismo tyrimo tikslais. Nėra teisės srities, kur jos nebūtų naudingos sprendžiant teisinius ginčus, reguliuojant teisinius santykius. Besiplečiant psichologinės ekspertizės uždaviniams vis svarbiau suformuluoti bendras jos funkcijas – aukštesnio negu uždaviniai lygio tikslus, kurie yra pagrindiniai atliekant įvairiausio pobūdžio psichologines ekspertizes.

Mūsų analizė atskleidė, kad tikslinga išskirti tris funkcijas: asmens sugebėjimų tyrimas, visapusiškas asmenybės pažinimas, būsimojo elgesio nusakymas. Tokio išskyrimo tikslinumas visais atvejais sietinas, pirmiausiai, su esminiais ekspertizės metodų, atlikimo bei teismo taikymo skirtumais.

Galima manyti, kad sąvokos „psichologinės ekspertizės funkcijos“ įteisinimas galėtų prisidėti tikslinant šios ekspertizės vietą ir uždavinius bei psichologo bendradarbiavimo su proceso dalyviais sritis.

LITERATŪRA

1. **Ackerman M. J.** Essentials of Forensic Psychological Assessment. – New York: John Wiley and Sons, 1999.
2. **Ainsworth P. B.** Psychology, Law and Eyewitness Testimony. – Chichester: John Wiley and Sons, 1998.
3. **Arrigo B. A.** Introduction to Forensic Psychology: Issues and Controversies in Crime and Justice. – San Diego: Academic Press, 2000.
4. **Blackburn R.** Risk Assessment and Prediction // Behaviour, Crime and Legal Processes: A Guide for Forensic Practitioners / Ed. by J. McGuire, T. Mason, A. O’Kane. – Chichester: John Wiley and Sons, 2000.
5. **Blau T. H.** The Psychologist as Expert Witness. 2-nd ed. – New York: John Wiley and Sons, 1998.
6. **Daškevičius K.** Kompleksinės psichiatrinės ir psichologinės teismo ekspertizės raida Lietuvoje // Teisiniai medicininiai smurto aspektai. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002.

7. **Lietuvos Respublikos** Vyriausybės nutarimas Nr. 712. 1997 m. liepos 3 d. „Dėl Teismo psichiatrinės, narkologinės ir psichologinės ekspertizės organizavimo bei atlikimo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 1997. Nr. 65-1586.
8. **Dutton D. G., McGregor B. M. S.** Psychological and Legal Dimensions of Family Violence // Handbook of Psychology and Law / Ed. by D. K. Kagehiro, W. S. Laufer. – New York: Springer-Verlag.
9. **Juškevičiūtė J.** Specialių žinių panaudojimas tiriant nusikaltimus: būklė ir perspektyvos. Daktaro disertacija. – Vilnius, 1998.
10. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003.
11. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002.
12. **Lietuvos Respublikos** civilinio proceso kodeksas. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002.
13. **Lietuvos Respublikos** administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001.
14. **McCormack H.** Expert Evidence in Child Sexual Abuse Criminal Cases in Canada and the United States // Psychology, Law and Criminal Justice: International Developments in Research and practice / Ed. by G. Davies, S. Lloyd-Bostock, M. McMurrin, C. Wilson. – Berlin: Walter de Gruyter, 1996.
15. **Melton G. B., Petrila J., Poythress N. G., Slobogin C.** Psychological Evaluations for the Courts: A Handbook for Mental Health Professionals and Lawyers. – New York: The Guilford Press, 1987.
16. **Ogloff J. R. P., Wallace D. H., Otto R. K.** Competencies in the Criminal Process // Handbook of Psychology and Law / Ed. by D. K. Kagehiro, W. S. Laufer. – New York: Springer-Verlag, 1992.
17. **Teismo ekspertizės įstatymas** // Valstybės žinios. 2002. Nr. 112-4969.

Functions of Forensic Psychological Expertise

Prof. Habil. Dr. Viktoras Justickis

Law university of Lithuania

Prof. Dr. Gintautas Valickas

Vilnius university

SUMMARY

The paper focuses on forensic psychological examination and its general functions. The global notion „a functions of psychological examination“ is distinguished from the notion „specific tasks“ of specific examinations and interpreted as more global goal, which is searched accomplishing an examination. Three functions are selected as the most general ones: assessment of one's abilities, general psychological examination, and psychological prognosis.

It is shown that just functions (and not specific tasks) determines the most important features of a specific examination: examination methods and tools, ways to formulate the conclusions, a role during pre-trial and trial proceedings, ways, how the conclusion of an examination is used in the decision of court.

